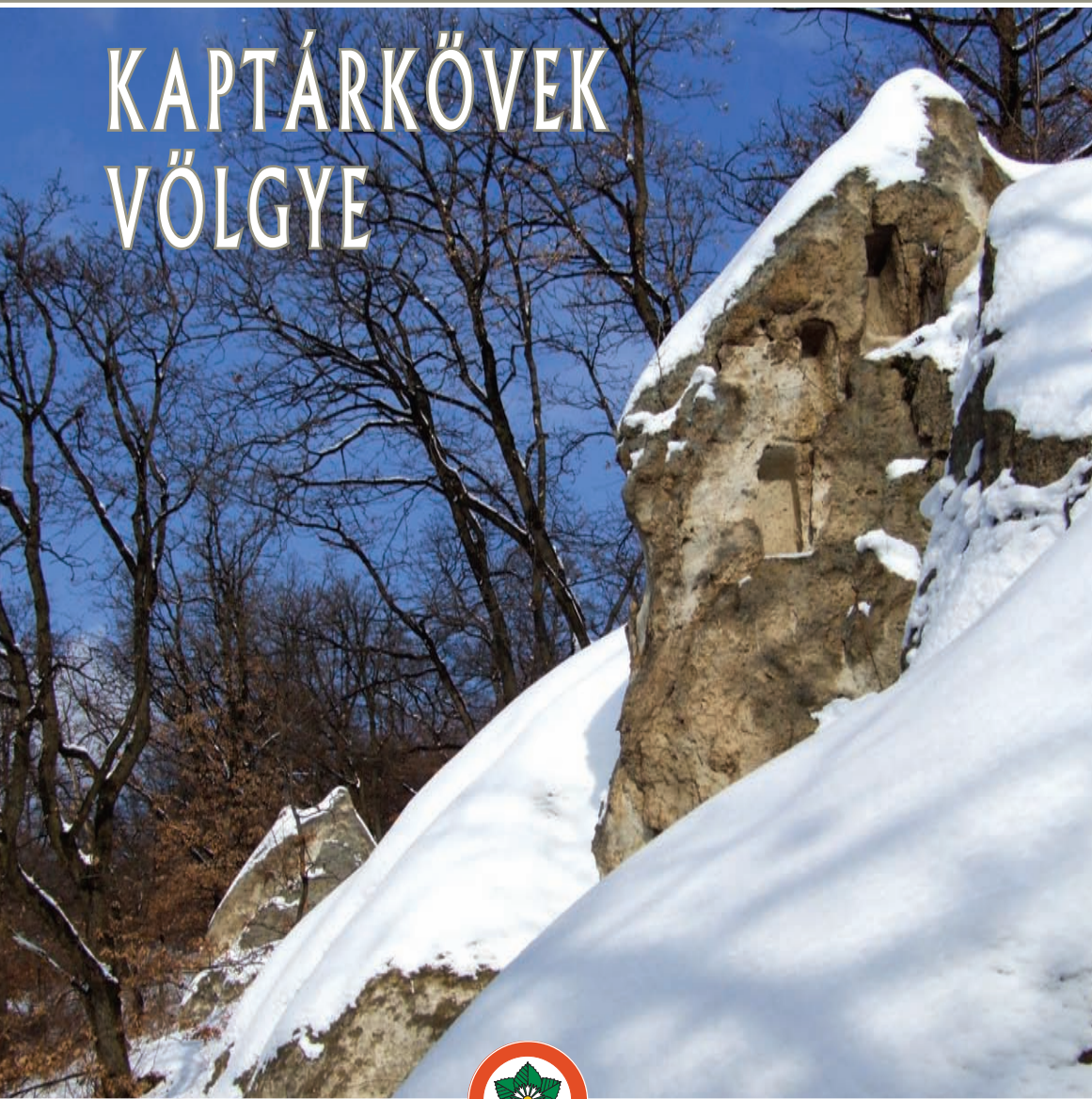

BÁBAKALÁCS FÜZETEK – 7.

KAPTÁRKÖVEK VÖLGYE

ÉSZAK-MAGYARORSZÁG VÉDETT TERMÉSZETI TERÜLETEI – 5.
A SZOMOLYAI KAPTÁRKÖVEK TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET

A Szomolyai Kaptárkövek Természetvédelmi Terület elhelyezkedése

A SZOMOLYAI KAPTÁRKÖVEK
TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET

KAPTÁRKÖVEK VÖLGYE

EGY ORSZÁGOS JELENTŐSÉGŰ TERMÉSZETVÉDELMI TERÜLET A BÜKKALJÁN

A Bükkalja területén – a siroki Vár-hegytől a kácsi Kecse-kőig – több csoportban láthatók olyan sziklavonulatok vagy kúp alakú kőtornyok, amelyek oldalaiba a régmúlt korok emberei fülkéket faragtak. Ezek a földtani alakzatok az ember formaalakító tevékenységének nyomait is magukon hordozzák, ezért régészeti, néprajzi, történeti értéket is képviselnek. Kiadványunkban e különleges képződmények természeti környezetével – a Szomolyai Kaptárkövek Természetvédelmi Terület földtani, növénytani és állattani értékeivel – ismerkedünk meg, valamint áttekintjük a névadó kaptárkövek geológiai, geomorfológiai és kultúr-történeti vonatkozásait.

A természeti tájak rendszertani felosztásában a *Bükkalja* mint kistájcsoport szerepel. Ez a területegység összetett hatások eredményeképpen alakult ki; a különböző tájalkotó tényezők, a földtani szerkezet, a domborzat, a vizek, a természetes növény- és állatvilág, a talajtakaró és az emberi tevékenység együttes kölcsönhatása révén. Az így létrejött földrajzi terület a környe-

A Királyszéke (B. Cs.)

ző tájaktól karakteresen elkülönül, sajátos arculattal rendelkezik. Ilyen a Bükkalja is, amely a *Bükkvidék* középtáj része, ugyanakkor jól elkülönül a Bükk hegységtől, átmenetet képez a hegyvidék és a sík Alföld (egészen pontosan az Észak-alföldi hordalékkúp-síkság) között. Alacsonyhegységi, dombsági arculatú tájegység, mely a Tarna völgyétől a Hejő vizéig – a siroki Vár-hegytől a miskolci Avasig – húzódik.

A 200–400 méteres tetőszintű Bükkalja közetfelépítése különbözik a törésvonalakkal elhatárolódó Déli-Bükk mészkőből és agyagpalából álló hegyeitől. Itt hatalmas *riolit-* és *dácittufából* felépülő térszínek és *ignimbrit*-platók váltakoznak. A kaptárkövek anyaga zömében riolittufa, mely a miocénben zajló heves vulkáni tevékenység

A természetvédelmi terület „kapuja” (B. Cs.)

nyomán jött létre 20–10 millió évvel ezelőtt. A Bükkből érkező patakok észak–déli irányú, széles talpú, párkányos völgyekben folynak. A harmad- és negyedidőszaki szerkezeti mozgások, törések feldarabolták a vulkanikus közettakarókat, hegylábfel-színeket, létrehozva a Bükkaljára annyira jellemző, aszimmetrikus – az északi oldalukon meredekebb, az Alföld felé lankásan ereszkedő – dombtetők, rögök sorozatát. A ferdére billent hegyhátak közt kisebb-nagyobb, szintén szerkezeti vonalakkal határolt medencék bújnak meg. A Közpon-ti-Bükk emelkedése, valamint a Borsodi-Mezőség süllyedése miatt gyors és erőteljes völgybevágódás zajlik, aminek szép példája a cserépváraljai Felső-szoros meredek sziklafalakkal határolt szurdoka.

A Bükkalján erőteljes az akác jelenléte, amely lassan kiszorítja az eredeti növényze-tet (rom ökoszisztéma). Mivel az alföldi jelle-gű talaj és klíma öbolszerűen nyúlik be az Észak-magyarországi-középhegység délre nyíló völgyeibe, a tatárjuharos-lősztölgyes zó-nája is felhúzódik a hegyvidék déli oldalaira – egészen 200–250 méter tengerszint feletti magasságig –, ahol a pannóniai cseres-tölgyes zárterdeje váltja fel. A Bükkalja meleg, sekély talajú dombháta in tölgyeseket, cserjeszerű társulásokat, bokorerdőkből álló mozaikszerű állományokat, a sziklás ormokon sziklagyep-e-ket, ahol pedig az „ösgyepszigetek” záródnak, lejtőssztyeppréteket találunk.

A vegetáció-rekonstrukciók nyomán az ősinövénytakaró rélelmondhatjuk, hogy az I. évezred fordulóján itt a kaptárkövek kör-nyezetében az Alföld erdős-ligetes sztyepp-jének részben már szubmediterrán jellegű tatárjuharos-molyhostölgyes-cserestölgyer-deje volt megtalálható lőszpuszta foltokkal, illetve törpemandulás cserjésekkel.

Nagy tűzlepke (I. Z.)

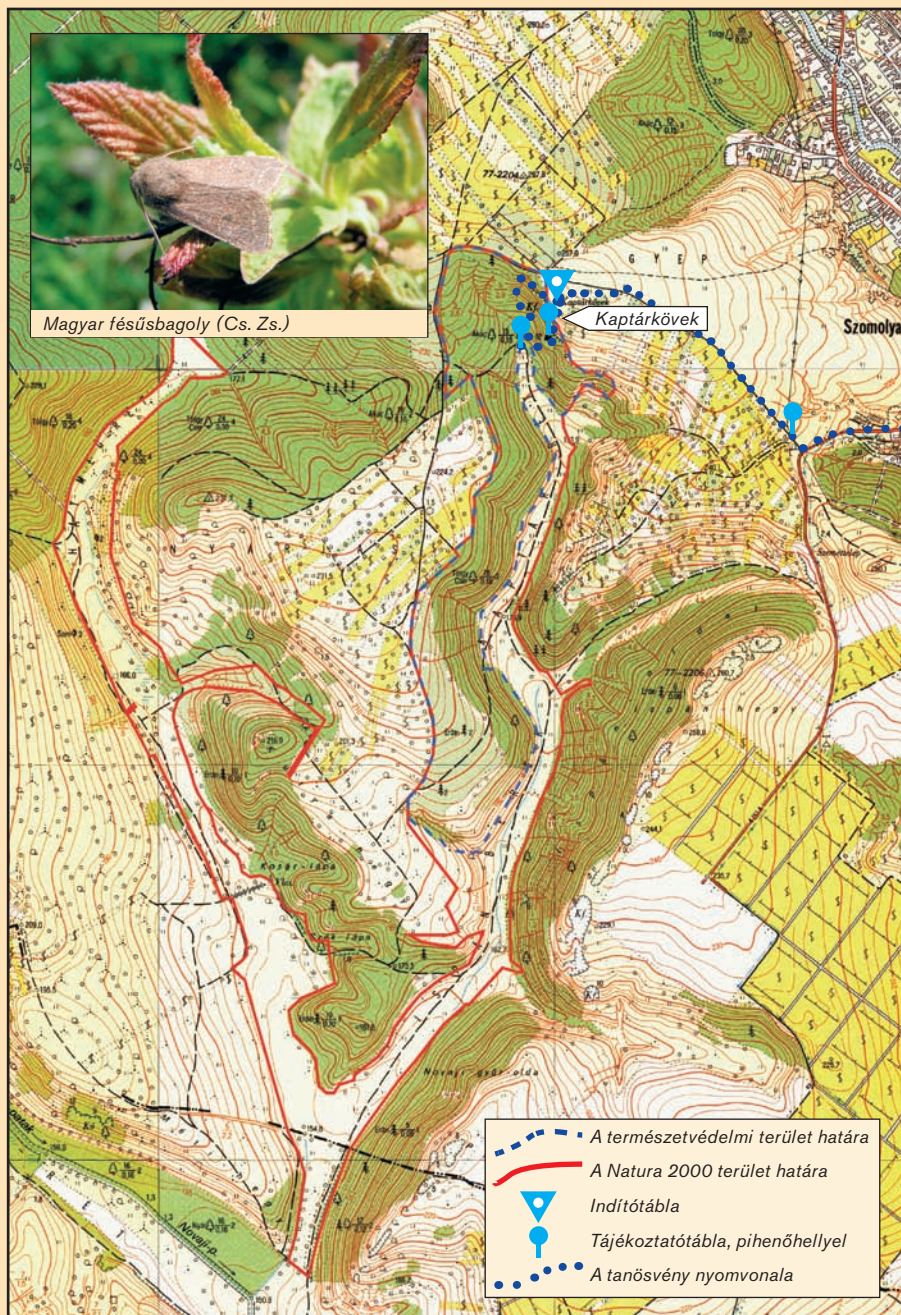
A vidék arculatát az ember azonban jelentősen átformálta. A Bükkalján meg-szűnt az összefüggő erdőség, az ember tájalakító tevékenységét sűrű település-hálózat jelzi. Különösen a kora középko-ri erdőirtások és a legeltetések nyomán kopárossá váló oldalakon erőteljes a talaj-pusztulás, a lejtőcsuszamlás. A ligetekké fogyó tölgyeseket fehérlő tufafoltok, lege-lők, kaszálók, szántók, gyümölcsösök és

Réti iszalag a Kaptár-réten (B. Cs.)

Magyar fésűsbagoly (Cs. Zs.)

A terület eredeti növényzetét – a klíma- és talajviszonyok alapján – tehát *cseres-tölgyes* és *tatárjuharos-molyhostölgyes* társulások alkották. Erre utalnak az ősi vegetáció maradványfajai, a tatárjuhar, a molyhos tölgy, a gyöngyvirág, a széleslevelű salamonpecsét, a soktérű salamonpecsét és az olasz harangvirág. A kaptárkövek felett erdőssztyepp vegetáció, a sziklákön kisavanyodó mészkerülő gyepek alakultak ki. Védett fajaik a piros kígyószisz, a bunkós hagyma, a borzas árvalányhaj és a Janka-tarsóka. A völgytalpi gyepeket máig rendszeresen legeltetik, így taposástűrő növényzet alakult ki, melynek védett fajai a Sadler-imola és a réti iszalag.

A Kaptár-rét és környéke számos védett állatfaj élő- és táplálkozóhelye. Gerinctelen zoológia értékei közül említést érdemel a lepkék közé tartozó magyar fésűsbagoly, amely jelölő faja a 77,97 hektárral kihirdetett „Szomolyai Kaptár-rét” Natura 2000-es területnek (területazonosító: HUBN20010).

Az országos jelentőségű természetvédelmi területet is magába foglaló „különleges természetmegőrzési terület” (SCI – Sites of Community Importance) – amely egyébként része a Nemzeti Ökológiai Hálózatnak is – két, nemzetközi szempontból fontos élőhelynek nyújt védelmet: a sík- és dombvidéki kaszálóréteknek (6510) és az Euro-szibériai erdőssztyepp-tölgyeseknek (9110).

Jellegzetes tájrészlet a Bükkalján (B. Cs.)

szőlők tarkítják. A hegyoldalak sebhelyei, a felhagyott ősi és ma is működő kőbányák, valamint a völgyek, medencék településeit övező „barlanglakások”, tufába faragott sziklahelyiségek (bújók, hodályok, pincék) szintén e táj sajátos összképéhez tartoznak, csakúgy, mint a kaptárkövek.

Az Országos Természetvédelmi Tanács 1960-ban nyilvánította védetté a jelenleg 4,8 ha nagyságú természetvédelmi területet (855/1960 sz. határozat). A kaptárkövek védetté nyilvánítását az 1958-ban megkezdett kőbányászat tette sürgetővé, mely teljes pusztulással fenyegette ezeket a jelentős földtani és kultúrtörténeti emlékeket. A természetvédelmi terület létrehozásának elsődleges célja a kaptárkövek – mint különleges tájképi, földtani, morfológiai, régészeti-kultúrtörténeti értékek – védelme.

A természetvédelmi terület a Szomolyától északnyugatra emelkedő Vén-hegy nyugati lejtőjén és a Kaptár-rét egy részén helyezkedik el, ahol a riolit tufa vonulat nyolc nagyobb fülkés sziklára, kőkúpra tagolódik. Ez Magyarország legtöbb fülkével (117 db) rendelkező kaptárkő-csoportja.

A természetvédelmi terület legfőbb feladatát az alábbi „irányelvek” alapján határozza meg a kezelési terv:

- a geológiai, geomorfológiai, valamint régészeti, kultúrtörténeti értéket hordozó kaptárkövek fennmaradásának biztosítása;
- a természeti és kulturális értékek oktatási és ismeretterjesztési célú bemutatásával – a természetben történő élményszerzéssel és felüdüléssel – szolgálja a közművelődést, segítse elő a szabadidő kulturált eltöltését.

Ennek érdekében:

- tilos a védett területen követ bányászni, vagy követ fejteni, a kaptárköveket károsítani, megromlítani;
- a védett területen régészeti kutatást végezni csak a természetvédelmi hatóság engedélyével lehet;
- biztosítani kell a területet nem károsító látogathatóság feltételeit.

A Szomolyai Kaptárkövek Természetvédelmi Terület természetvédelmi kezelője a Bükk Nemzeti Park Igazgatóság.

Kérjük óvja, védje természeti értékeinket!

A TUFAKÚPOK KIALAKULÁSA

ROBBANÁSOS VULKÁNKITÖRÉSEK NYOMÁBAN

A Bükkalját meghatározó földtani képződmények a miocén kor ottngai emeletétől a pannóniai emelet elejéig tartó (21-13 millió év) vulkáni tevékenység nyomán jöttek létre. A vulkáni működés *vulkáni törmelékeket* produkált, amelyek a

Bükkalján három jól elkülöníthető tufaszintben jelentkeznek

Az eltérő intenzitású explóziók között különböző hosszúságú nyugalmi periódusok voltak. A vulkáni működés első szakasza volt a legerőteljesebb és területileg is a legnagyobb kiterjedésű. Az ún. Gyulakeszi Riolittufa Formáció (vagy „*alsó riolittufa szint*” – miocén, ottngai emelet, radiometrikus kora: 21-18,5 millió év

A régészeti leleteket rejtő sziklaüregek a kaptárfülkék alatt (B. Cs.)

közé esik) hullott, lavina- és áthalmazott vagy freatomagmás riolittufa, ártufával, ignimbrit-padokkal tarkítva. (Összesült-összeolvadt változatát Kisgyőri Ignimbrit Tagozat néven különítik el.) A formációban a horzsakő jelenléte általános. Fő közetalkotó ásványai a kvarc, biotit, plagioklász, míg amfibolt és piroxént csak alárendelten tartalmaz. Kaptárköveink zöme (a 38 kaptárkölelőhely 72 sziklája közül 58) ennek a képződménynek az anyagából preparálódott ki.

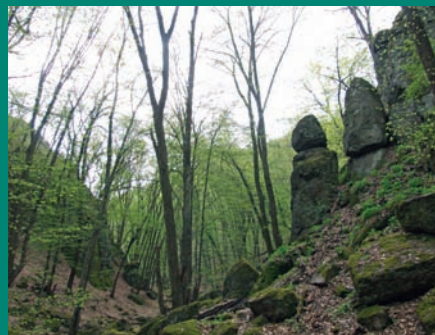
Néhány fülkés szikla anyagát a Tari Dácittufa Formáció (a hagyományos értelemben vett „középső riolittufa szint” – miocén, kárpáti emelet vége, radiometrikus kora: 17,5–16 millió év közé esik)

különböző mértékben összesült ártufája, ignimbritje képezi: ezek a Cserépváralja határában a Nagy-Bábaszék ÉK-i oldalában, a Nyúl-völgy oldalában, a *Vén-hegyen*, Szomolya határában az Ispánberki-tetőn, a Gyűr-hegyen, a Csobánkán, Noszvajtól délre a Pipis-hegy DNy-i oldalában lévő kaptárkövek, valamint a Sirok környéki fülkés sziklák – összesen 13 sziklatömb, sziklavonulat.

Egy kaptárkővet – az ostorosi Vizes-völgyben lévő – a Harsányi Riolittufa Formáció (a hagyományos értelemben vett „felső riolittufa szint” – miocén, bádeni emelet, radiometrikus kora: 14,6–13,5 millió év közé esik) uralkodóan hullott és áthalmazott anyagá építi föl.

A Nyomó-hegy Cserépfalu mellett (B. Cs.)

A Felső-szoros szurdokvölgye (B. Cs.)

A Bükkalja arculatának sajátos karaktert kölcsönöznek azok a miocén összesült ártufákhoz (ignimbritekhez) kötődő idősebb hegyláb felszín-maradványok, melyek környezetükből markánsan kiemelkedve elszigetelt, aszimmetrikus réteglépcsőket (kuesztákat), délies irányba dőlő riolitignimbritplatókat alkotnak.

A bal oldali kép háttérben látható Nyomó-hegyet a Gyulakeszi Riolittufa Formáció ignimbritje építi fel. A kemény, ellenálló közettakaró az exogén erők pusztításának jobban ellenállt, s a környezetet alkotó puhább és könnyebben pusztuló riolittufa-rétegek fölé magasodva dél felé megbillent „tanúhegyet” formáz.

A jobb oldali képen a cserépváraljai Kő-völgy felső szakaszának riolitignimbrit tornyai láthatók (Gyulakeszi Riolittufa Formáció, Kisgyőri Ignimbrit Tagozat, otnangi).

CSAPADÉK ÉS NAPSÜTÉS

A bükkaljai riolittufa térszín felszínformáinak kialakulását, valamint az egyes sziklák, kőtornyok, kúpkövek képződését, felszínfejlődését meghatározó okokat, illetve a befolyásoló tényezőket többen kutatták.

A legizgalmasabb kúpformák kialakulásának lehetséges okai közül leginkább a sziklák és környezetük *eltérő kőzettani jellemzői* merültek fel. Eszerint a riolittufával fedett területen, ott, ahol a vulkáni utóműködés során a feltörő kovasavas oldatok átjárták a vulkanikus anyagot, az egyébként mállékony riolittufa keményebbé, ellenállóbbá vált. A későbbi lepusztulás alkalmával ezek a részek kőtornyokként – vagy ahogy Cholnoky Jenő nevezte az ilyen képződményeket, „kőbörcökként” – preparálódtak ki. Míg a tufatornyokat a víz, a szél és a mállás formálta ki, addig az ingóköves oszlopformákat a kőzetrepedésben megfagyott víz feszítő ereje. (Például a Felső-szoros kőoszlopait a fagyaprózódás választotta le a Kisgyőri Tagozatot képviselő ignimbrit-plató széléről.)

A sziklák azonban nemcsak utólagos hatásra válhattak keményebbé, hanem már keletkezésükkor is jobban összesülhetett a piroklasztikum anyaga, helyenként feldúsulhattak bennük a keményebb ásványok.

Úgy gondolnánk tehát, hogy e „kőbörcök” képződésére a legkülönbébb tényezők hatottak:

- az ásvány-kőzettani összetétel,
- az összesültség foka,
- az utólagos hatások (kovásodás, karbonátosodás, üvegesedés),
- a felszínalaktani helyzet és a természet pusztító erőinek akadálytalan érvényesülése.

Csakhogy a kúpok anyagának kőzettani elemzése, mikroszkópos vizsgálata a kúpok és környezetük között szembetűnő kőzettani különbséget nem mutatott ki. Sőt a kúpokból vett minták vékonycsiszolatainak elemzése sem igazolt semmilyen utólagos hatást, kovásodást, karbonátosodást, üvegesedést. A kőtornyok megmaradását a környező területeket ért erősebb mállasztó hatás sem okozhatta.

Mivel a kúpok anyaga üde maradt, a környezetük jobban bontódott állapotával

Az V. számú sziklavonulat, háttérben a Királyszéke (B. Cs.)

szemben, a kipreparálódás okául csak az eredeti összesülésre lehetne gondolni, mivel tény, hogy a makroszkopikusan össze-sültnektekinthető tufaösszehegedtsége vékonycsiszolatban nem mutatható ki. Igen ám, de a kőkúpoknak nem összesült tufa az alapanyaga: a legimpozánsabb szikla-kúpok a Gyulakeszi Riolittufa Formáció hullott, lavina-, áthalmazott anyagából keletkeztek. Különben is a kemény, ellenálló kőzetből – mint amilyen az ignimbrít is – szabálytalan sziklatornyok képződtek, az emberi képzeletet megmozgató kúpkövek a könnyebben pusztuló (de nem porló) tufából kipreparálódtak ki.

A kérdés továbbra is adott: mi védte meg a kúpokat a lepusztulástól, a mállasztó, erodáló erők hatásától?

Borsos Balázs (1991) felszínalaktani vizsgálatai szerint a *köveket fedő kéreg* lehetett az, ami elősegítette a kúpkövek környezetükhöz képesti kimagasodását. Szerinte a riolittufa felszínének kérgesedése az a természeti jelenség, ami a kúpkövek kialakulására magyarázatot ad. A kőzetet burkoló kéreg a csapadékvíz, a levegő és az élő szervezetek hatására jön létre. A kémiai mállás során az esővíz és a talajvíz a bennük lévő oldott ionokkal bontja, oldja a kőzetet, a felületi leöblítés révén pedig a kevésbé ellenálló agyagosabb részek elhordódnak, az ellenállóbb anyagok visszamaradnak, s kemény kéreggé állnak össze. Ez a kéreg a talajtakaróból kihámozódott

kőzetten, a csupasz felszínen is tovább vastagszik, erősödik. Ha súlyánál fogva nagy foltokban leválik a kőzettömbörről, az üde felületen újból megkezdődik a kérgesedés folyamata.

Ezt támasztja alá, hogy a nagy többségben völgyoldalakon álló kúpok (tetőközelszél völgyoldal közepén) kitüntetett felszínalaktani helyzetben vannak. A tufakúpok legnagyobb számban a völgyoldalak délnyugatra néző lejtőin találhatók meg, s a völgy túlsó oldalán sok esetben nincs párjuk. Ebben a tartományban van meg a kúpkóképződés legideálisabb feltétele, hiszen az északkeleti oldalon nem-

igen találunk sziklatornyokat. A napsütés lehet az a meghatározó tényező, aminek hatására megindulhat a kergesedett riolit-tufa-felszín kopárosodása, talajvesztése. A Nap a déli-délnyugati oldalakat melegíti fel legintenzívebben, ennek következtében ezek a lejtők a legszárazabbak, itt a leggyérebb a növényzet, lehevesebb a talajtakaró eróziója.

A kibontódott csupasz kőzetfelszínen, a lejtő felső szakaszán a felületi leöblítés (areális erózió), a lejtő meredekebb szakaszán a barázdás (lineáris) erózió a jellemző. A laza, porló tufán ágas-bogas barázdált felszín fejlődik ki: a meredek eróziós barázdák és árkok együttese az ún. *badland-felszín*. (Kazár mellett láthatunk ilyet.) A könnyen pusztuló tufából nem keletkezik kúpforma, ahhoz keményebb kőzet és az a bizonyos kéreg szükséges.

A Bükkalján a nagyméretű kopárokból a lejtőleöblítés és a vonalas erózió következtében gerincekkel tagolt lejtők, majd kúppalástokkal, kannelúrákkal, csúcsokkal váltakozó sziklakibúvások jönnek létre.

Ahol a lejtőirányra merőleges gerincek közettömegét törésvonalak járók át, ott szeszélyes alakzatokkal bíró erősen tagolt felszín alakult ki. Ilyen például Eger mellett a Mész-hegy déli lejtőjének sziklacsoportja és a Nyerges-hegy nyugati oldalán található kaptárkő. A szomolyai Vén-hegy délnyugati oldalának (Kaptár-völgy) IV., V. és VII. számú sziklái törésvonalakkal annyira felszabdaltak, hogy inkább lehet őket szabálytalan sziklavonulatnak tekinteni, mint kúpköveknek. A törések nem meghatározó tényezői a formák kialakulásának, de befolyásolják azt.

Ahol a szerkezeti mozgások nem tördeltek össze a kőzet anyagát, ott a lecsurgó

A kúp alakú VIII. számú sziklatömb (B. Cs.)

csapadékvíz mély árkokkal fél és negyed kúppalástokká alakítja a sziklafalat. Erre a Cakó-tető IV. sziklatömbje szolgáltat szép példákat. A lejtőleöblítés miatt a kőzetfelszín egyre hátrál, s a kiugró ormok magányos kúppá válnak, melyeket keskeny nyereg köt össze a lejtővel: ilyen például a Mangó-tető Nagykúpja. Az enyhén lejtős térszínen lekerekített, domború kúpsorok jöhetnek létre, mint amilyen a mészhegy I. számú szikla.

A Furgál-völgyben látható kaptárkövek a kúpkőképződés végső állomását (érettstadiumát) mutatják. A IV. számú kúpnál még felfedezhető a sziklát a lejtővel összekötő nyak, de a kúpkő maga már lealacsonyodott, a hegy felé eső oldala meredekebbé vált. Az I., II. és V. számú kaptárköveknél már a nyereg is hiányzik, csakúgy, mint a cserépfalui Ördögtorony vagy a csordás-völgyi tufakúpok esetében.

AZ ŐSI ERDŐSSZTYEPP MARADVÁNYA – A BÜKKALJA NÖVÉNYVILÁGA

A szomolyai Kaptár-rét és környezete a sajátos karakterű bükkaljai táj részeként gazdag és változatos növényzettel rendelkezik. A terület klíma- és talajviszonyai alapján eredeti növényzetét cseres-tölgyesek és tatárjuharos-molyhostölgyesek alkották, míg a mélyebb fekvésű völgytalpakon az üde fűzligetek előfordulásával számolhatunk.

Természetesen az ember megjelenésével a táj eredeti képe jelentősen átalakult. Az erdők helyén fokozatosan legelőket, szántókat alakítottak ki, míg a meleg domboldalak kiváló lehetőséget biztosítottak a gyümölcsösök (ld. „szomolyai cseresznye”) és szőlők kialakítására. Ez a hagyományos területhasználat hosszú évszázadokon keresztül biztosította a terület sérülékeny élővilágának a fennmaradását.

A tatárjuhar termései csomókban fejlődnek, az iperlependék szárnyai pirosak (B. Cs.)

A művelésiágak változásából nem egyértelműen következett az élővilág visszaszorulása, mert ezen változások térben és időben jól elváltak, így például a gyümölcsösök mezsgyéin tovább élő „maradványfajok” a művelés felhagyása után be tudták népesíteni az újonnan kialakult élőhelyeket. Amikor pedig a szőlő- és gyümölcsstermelés virágzott, és olyan nagyvárosokat látott el friss termékkel, mint Miskolc, Eger vagy akár Kassa is, akkor a parcellákat elválasztó kőgarádokon megindulhatott az eredeti erdőssztyepp-növényzet regenerációja is. Sajnálatosan a XX. század második felében a Bükkalján a hagyományos gazdálkodási módok visszaszorultak, így a korábbi dinamikus regenerációs folyamatok sok esetben kedvezőtlen irányba indultak el (spontán cserjésedés, erdősödés, idegenhonos „özfajok” megtelepedése, térfoglalása). Ennek következtében a Bükkalján

fellépő általános leromlási folyamatok itt is éreztetik hatásukat.

Az ősierdőssztyepp-erdők maradványaival leginkább a Vén-hegy Kaptár-rétre néző oldalában találkozhatunk. Az emberi beavatkozások miatt mára szinte teljesen eltűnt, tatárjuharos lösztölgyest (*Acer tatarico-Quercetum*) tekintik az alföldi löszhátak zonális erdőtársulásának, melynek zónája mintegy kesztyűujjszerűen benyúlt a középhegység hegylábperemének völgyei mentén is. A kaptár-réti állományok szegényes fajkészletével, illetve megjelenésével ezeknek az erdőknek a maradványát képviseli. Lombkoronaszintben dominálnak a tölgyfélék, a cser- és kocsánytalan tölgy (*Q. cerris*, *Q. petraea*) mellett szórványosan megjelennek a molyhos tölgy (*Quercus pubescens*) girbe-gurba törzsei is. Ezen erdők sajátja a dús cserje- és gyepszint, utóbbiban a tatárjuhar (*Acer tataricum*) ál-

Mezei juhar (B. Cs.)

Az erdőfoltok a völgyek oldalában maradtak meg, dombháton legelők, kertek, szántók találhatók (B. Cs.)

Festő pipitér (B. Cs.)

landó megjelenése kifejezetten jellemző erre az élőhelyre. A második lombkoronasztintben jobbra a mezei szil (*Ulmus minor*) és a mezei juhar (*Acer campestre*) egyedei találhatók meg, de sajnos az akác (*Robinia pseudo-acacia*) is igen erőteljesen terjeszkedik. A cserjefajok, főleg szárazságtűrő fajokból állnak, mint a kökény (*Prunus spinosa*), a gyepű rózsza (*Rosa canina*), a csíkos kecskerágó (*Euonymus europaeus*) és a varjútövis (*Rhamnus cathartica*). A gypsztintben számos erdősztieppelem előfordulása bizonyított, így például az olasz harangvirág (*Campanula bononiensis*), a sarlós gamandor (*Teucrium chamaedrys*), a bablevelű varjúháj (*Sedum maximum*) vagy a piros gólyaorr (*Geranium sanguineum*). Ezek a fajok közösek a Dél-Bükk melegkedvelő tölgyeseivel. Ezeken kívül érdemes kiemelni a liliumfélék rokonágába tartozó igen dekoratív fajok közül a gyöngyvirágot (*Convallaria majalis*), a széleslevelű és a soktérdu salamonpecsétet (*Polygonatum latifolium*, *P. officinalis*). A területen nagyobb kiterjedést érnek el a zonális cseres-tölgyes (*Quercetum petraeae-cerris*) állományok, ahol a fénykedvelő erdössztieppfajok szerepét többnyire mezofil lomberdei fajok veszik át. Jellemző védett fajuk, a Bükkalján általánosan elterjedt bársonyos kakukkszegfű (*Lychnis coronaria*). A térségben kisebb kiterjedésben találunk még telepített erdei fenyveseket is, melyek aljnövényzete igen szegényes a vastag nemezes fűavar miatt. A fenyvesek alatt tovább élő sztieppfajok azt mutatják, hogy ezeknek a kultúrerdőeknek az állományait egykori legelők, gyümölcsösök helyére ültették.

A cserjések értékes típusa az erdössztiepp-tölgyesek szegélyét képező

A Bükkalja erdőssztyepp növényzetének ritkasága a hengeresfészű peremizs (S. A.)

sztyeppcserjések, melyek vezérnövénye az alig méteresre megnövő csepleszmeggy (*Cerasus fruticosa*) és a parlagi rózsza (*Rosa gallica*). Összefüggő, több négyzetméteres állományait másodlagosan a gyümölcsösöket elválasztó kőgarádokon is megtalálhatjuk. A csepleszmeggy – bonsai-szerű – hófehér bokrocskái igen dekoratívak virágzáskor. Nyár végére érleli be az apró termését, mely bármennyire is vonzó megjelenésű, íze igencsak keserű. A parlagi rózsának igen feltűnő, a gypűrőzsánál jóval nagyobb és sötétebb tónusú szíromlevelei vannak. Nem véletlen hogy a kultúrrózsák nemesítései a szakemberek („rhodológusok”) előszeretettel használják alanyaként a csinos kis rózsafajt. A sztyeppcserjésekhez kötődik az előfordu-

Virágzó parlagi rózsza (B. Cs.)

lása továbbá a védett, hatalmas levélrózsáiról és örvökben álló halványpiros virágairól könnyen felismerhető macskahere (*Phlomis tuberosa*), akárcsak a fűszeres illatú báranyürömnök (*Artemisia pontica*) és a buglyos kocsordnok (*Peucedanum alsaticum*) is.

A száraz erdőssztyepp-erdőkkel érintkezésben eredendően is számolni kellett kisebb tisztásokkal, lékekkel, melyek kiterjedése a változatos területhasznosítás miatt (főleg a legeltetés következtében) sokkal jelentősebb, mint eredendően lehetett. A legelőként hasznosított részek, mint a Vén-hegy Szomolya felé eső legelője („Gyep”), illetve maga a Kaptár-rét növényzete értékesebb, míg a legelők felhagyása magával hozza más területeken a cserjésedést, illetve sajnálatosan a spontán akácosodást is. A szikár marhalegelőkön olyan taposástűrő, keleties elterjedésű – és nálunk főleg alföldi-síkvidéki előfordulású – fajok találhatók, mint a magas kígyószisz (*Echium italicum*), az erdélyi fejvirág (*Cephalaria transsylvanica*), a boroszlánfélék rokonságába tartozó, egyéves, igen filigrán megje-

Macskahere (K. G.)

lenésű cicó (*Thymelaea passerina*), a sávos here (*Trifolium striatum*), a vadpórsáfrány (*Carthamus lanatus*), a hengeres vasvirág (*Xeranthemum cylindraceum*) és a sziki pozdor (*Podospermum canum*). Ezek a fajok a legeltetés visszaszorulásával az elmúlt évtizedekben teljesen visszaszorultak a Bükkalján. Az enyhén mészkerülő gyepekhez kötődik az áprilistól már virágzó, védett agárkosbornak (*Orchis morio*) az elterjedése is, mely a területen szerencsére még nem mondható ritkának. A kevésbé legelt gyepeken uralkodó fűfajjá válik a fogtekercs (*Danthonia alpina*), mely beszédes nevét onnan kapta, hogy a virág toklásának szálkája térdesen meghajlik és az alján még meg is csavarodik. A fog-

tekerces gyepek különösen nyáron igen virágpompásak. Ekkor borítja sárgás-fehérbe a domboldalakat a rózsafélék rokonságába tartozó koloncos legyezőfű (*Filipendula vulgaris*), míg a nyíltabb gyepekben, a Bükkben ritka bozontos árvalányhaj (*Stipa dasyphylla*) kisebb foltjai is fennmaradtak. Őszre az őszi rózsákhoz tartozó aranyfűrt (*Aster linosyris*) válik uralkodóvá, a nyári aszályos hónapokat követően ekkorra esik egy második virággazdag periódusnak a kialakulása. A hegylábperemi erdőssztyeppfajok közül két növényt érdemes kiemelni, melyek az Európai Unió Élőhelyvédelmi Irányelvének függelékében is szerepelnek, így módon nemzetközi jelentőségűvé teszik a területet. A keresztesvirágúak családjába tartozó Janka-tarsóka (*Thlaspi jankae*) igazi pannon endemizmusunk (bennszülött fajunk), melynek elterjedése a Kárpát-medence belső övére korlátozódik, és ma hazánkban kívül csak Szlovákiában (Zobor) fordul elő. A Bükkalján még nem számít igazi ritkaságnak, többféle gyeptípusban előfordul, és leginkább a gyepterületek felmorzsolódása veszélyezteti. Kora tavasszal virágzik, egészen április elejétől. A közel rokon, országosan gyakori felemáslevelű tarsókától (*Thlaspi perfoliatum*) elkülöníthető oly módon, hogy a Janka-tarsókának virágzásakor még fellelhető a tölevélrózsája, lévén ez évelő növény. A kis becőtermésűből a Janka-tarsókánál mindig kiáll a bibeszál, szemben a felemáslevelű tarsóka termésével. A bibeszál maradványa az elszáradt növényen még a nyári időszakban is biztossá teszi a fajok elkülönítését. Tudománytörténeti érdekesség, hogy e fajt az osztrák Anton Kerner írta le, aki 24 évesen (1855-től) a budai

főreáliskola természetrajz tanára lett, és itt-tartózkodása során annyira elbűvölte a magyar táj szépsége, hogy életművének mérföldkövét jelentették hazánkban töltött évei. A növényt magát egyébként jeles botanikusunkról, Janka Viktorról nevezte el, aki császári katonatisztként, amikor Gyöngyösön állomásozott az ezrede, a Sár-hegy feltárásakor akadt rá erre az addig leíratlan fajra (1866). A másik jeles erdőssztyeppfaj a érdeslevelűek családjába tartozó, igen dekoratív piros kígyószisz (*Echium russicum*), mely keleti elterjedésű növényfajunk, növényföldrajzi értelemben a Kárpát-medencét már alig lépi át nyugat felé (Morva-medence, Bécsi-medence). Nálunk legnagyobb állományait a középhegységek déli hegylábperemének löszös lejtőin találhatjuk (Bükkalján, a Heves–Borsodi-dombság területén és a Mátra lábainál). A közönséges terjőke kígyószisztól (*Echium vulgare*) könnyen elkülöníthető, hiszen ennek virágszíné kék.

A kaptárkövek oldalában, illetve az Ispán-hegy kisebb kőfejtőinek oldalában kisebb sziklagyepek is kialakulhattak, melyben egyéves fajok dominálnak, így például az olocsán (*Holostium umbellatum*), az aszúszegfű (*Petrorrhagia prolifera*), az egynyári szikárka (*Scleranthus annuus*) és a veronikák (*Veronica spp.*). Az igen erős besugárzás, illetve a vékony talajréteg miatt igen extrém környezeti tényezőkhöz sok esetben ezen egyéves életforma biztosítja az egyetlen túlélési lehetőséget. A sziklagyepek védett értéke a sötét rózsaszín lepellevelű bunkós hagyma (*Allium sphaerocephalon*), és ehhez az élőhelyhez köthető a ragadós hajtásairól és bíborpiros szirmairól könnyen felismerhető szurok-vagy enyveszegfű (*Viscaria vulgaris*) is.

Az ebszékfű erős degradációt jelez (B. Cs.)

A Kaptár-rét és a Novaji-patak völgyének gyepterületei jóval üdőbbek a völgyhatás, illetve a patakok közelsége miatt, ezért itt a mocsárréti, kaszálóréti elemek hangsúlyosabban vannak jelen. A legüdőbb élőhelyet az egykori fűzligetek helyén kialakult elég fajszegény nádas-gyékényes mocsárrétek képviselik, mely számos állatfajnak biztosítanak kedvező élő- és szaporodóhelyet. A magassásosok és mocsárrétek már fajgazdagabbak, a jellemző – társulásalkotó – fajok közül érdemes kiemelni a parti és borzas sást (*Carex riparia*, *C. hirta*), a békaszittyót (*Juncus effusus*), a közönséges erdeikákát (*Scirpus sylvaticus*) és a pántlikafüvet (*Phalaroides arundinacea*). A mocsárréteken nyílik és sok esetben homogén

Koloncos legyezőfű (T. J.)

Sárga nőszírom (S. A.)

Réti iszalag (T. J.)

foltokat képez a festő zsoltina (*Serratula tinctoria*), melynek szomszédságában mindig megtalálható a szürke aszat (*Cirsium canum*) és a közönséges lizinka (*Lysimachia vulgaris*). Az Ispán-berek mocsárrétjének védett faja, a sokszor 2–3 méteresre is megnövő, a fészkesvirágzatúak családjába tartozó mocsári csorbóka (*Sonchus palustris*), mely az utóbbi évtizedekben terjedő tendenciát mutat a Bükkalján is. Sokkal dekoratívabb növény a boglárkafélékhez tartozó réti iszalag (*Clematis integrifolia*), melynek kékeslila virágai akár az öt centimétert is elérhetik. Érdekes módon ez a növény a Bükkalján nemcsak a mocsárréteken, kaszálóréteken fordul elő, hanem száraz gyepekben – például erdőspusztaréteken árvalányhajfajok társaságában – is. Virágait május-júniusban hozza, de ha lekasálják, úgy akár ősszel is találkozhatunk virágzó példányaival. Levelei ép szélűek, szemben az összetett levelű, lián életmódot választó közönséges erdei iszalaggal (*Clematis vitalba*).

A mocsárréteken megtalálhatók olyan elemek is, melyek jobbára nálunk alföldi elterjedésűek, mint például a lándzsás hídör (*Alisma lanceolatum*), a vesszős fűzény (*Lythrum virgatum*) és a pemetegyöngyajak (*Leonurus marrubiastrum*). Ezek hegylábperemi előfordulását elősegítették a vizes élőhelyek, melyek szinte futószalagszerűen közvetítik az élővilágot a két táj között, valamint az egykor hangsúlyosabb állattartás – az állatsordák mozgása (az erdei legeltetés és a téli szállás között) – is közrejátszott a fajok „szállításában”. A gyepek legeltetésével, trágyázásával a gyepek tápanyag-visszapótlása biztosított, és a legelő állat tiprása nagymértékben elősegíti a gyepek „karbantartását” is, gátolja az

idegenhonos növényfajok betelepítését. Az egykori jelentősebb ligeterdőket többnyire már csak a patakokat, ereket kísérő fűzligetek képviselik, melyekben a magasabb növésű törékeny- és fehér fűz (*Salix fragilis*, *S. alba*) dominál, de cserjeszintjében megtalálhatók az inkább cserjeméretű rekettye- és a csigolyafűz (*S. cinerea*, *S. purpurea*) bokrai is.

Sajnálatosan a legjelentősebb leromlási folyamatok az egykoriszőlőhegyeken, gyümölcsösökben figyelhetők meg, a parcellák felhagyását követően (pl. Kutya-hegy, Vén-hegy, Nyárjas). A művelés felhagyásával, a területek gyakori égetésével nemcsak a kultúrfajok, gyümölcsfák károsodnak, hanem a gyepterületek regenerációja is sajtós – természetvédelmi szempontból nem kedvező – irányt vesz. A felhagyott gyümölcsösök vezérnövénye a siskanádtippant (*Calamagrostis epigeios*), mely több hektáros összefüggő, igen fajszegény gyepeket képez. Az égetések következtében a sarkajról igen jól szaporodó akác térhódítása is jelentős. A még művelt kisparcellák között érdekes módon mára regionálisan ritkának számító egyéves gyomfajok is fennmaradtak. Ezek közül érdemes kiemelni a cseplesz tátikát (*Kickxia elatine*), a selyemmályvát (*Abutilon theophrasti*) és a szőrös tőtippant (*Eragrostis pilosa*).

Számos lágyszárú idegenhonos invázív növényfaj – méltán kiérdemelve az „özöngyom” kifejezést – betelepítését is dokumentáltuk a területen. Az évtizedekkel ezelőtt a Bükkalján még ismeretlen kanadai aranyvessző (*Solidago canadensis*) mára hatalmas foltokat képez. Megjelent a selyemkóró (*Asclepias syriaca*) is, mely latin nevével ellentétben az előző fajhoz hasonlóan szintén észak-amerikai eredetű. Va-

lószerűleg mindkét növényfajt méhészeti céllal „honosították” meg a területen, mára azonban spontán terjedése megállíthatatlannak tűnik. Visszaszorulásukra csak akkor van esély, ha ezeket a területeket megfelelően tudjuk kezelni (pl. gyümölcs-kultúrák, állattartás), melynek következtében nemcsak az élővilág „regenerálódása”, hanem a helyi lakosság, a helyi közösségek életminősége (ld. helyi termékek, biotermékek) is kedvezőbb irányt vehet.

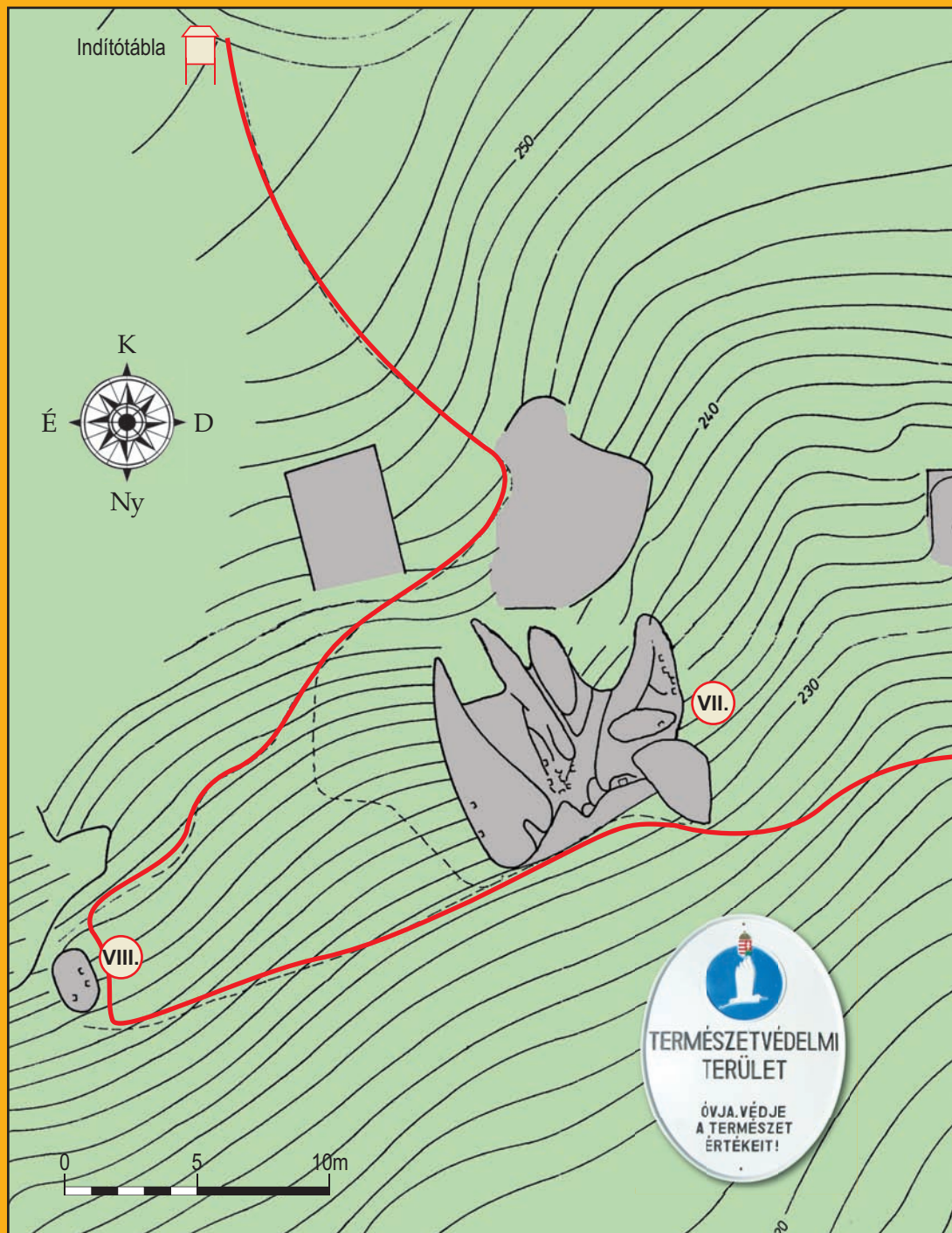

Magyar szegfű (B. Cs.)

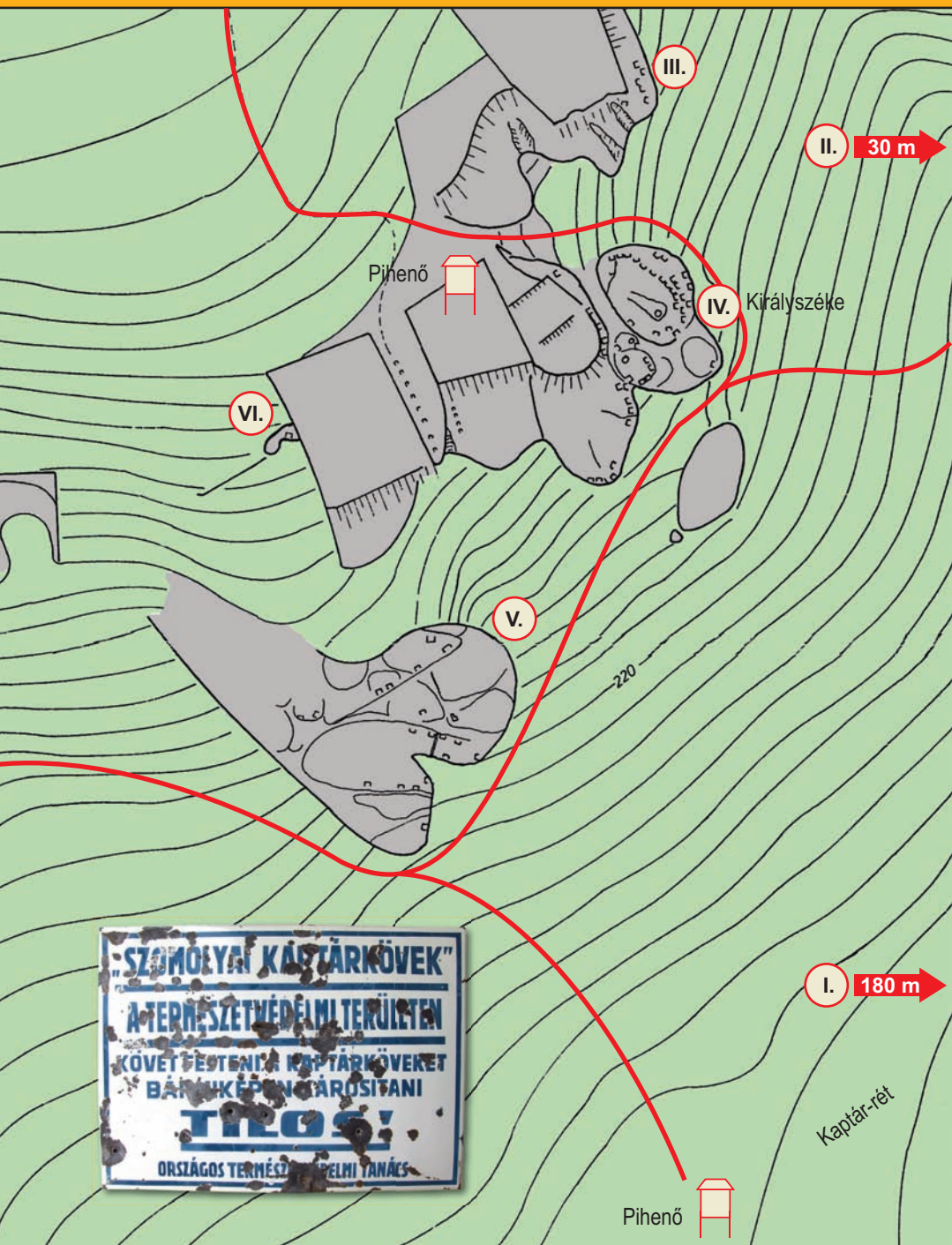

Nagyvirágú lednek (T. J.)

A SZOMOLYAI KAPTÁRKÖVEK TERMÉSZETVÉDELMI

MI TERÜLET KAPTÁRKÖVEINEK ÁTNÉZETI TÉRKÉPE

A térképet készítette: Nováki Gyula, Baráz Csaba

FÉSŰSBAGOLYTÓL A DARÁZSÖLYVIG – A TERÜLET ÁLLATTANI ÉRTÉKEI

Az észak-déli lefutású, hegylábi helyzetű völgyet magába foglaló természetvédelmi terület a térségben sok száz esztendeje folytatott hagyományos tájhasználat révén változatos élőhelyek mozaikjait őrzi. A völgyet szegélyező platókon mezőgazdasági tevékenységet folytattak: egykor a legeltetési állattartás volt meghatározó és a különböző faj- és fajtaössze-

tételű gyümölcsös kultúrák művelése. Keskeny szőlőparcellák váltakoztak cseresznyés-, almás-, a völgyekben szilvásokkal. A gyümölcsösöket hagyományos módszerekkel művelték, az egyes parcellákat pedig széles orgona-, birs- és kőkenyővénnyel (garádicsokkal, garágyákkal) választották el egymástól. Ez a művelés rendkívül változatos élőhelykomplexumot hozott létre.

Az utóbbi évtizedekben a dombháton zajló hagyományos mezőgazdasági művelési tevékenységek abbamaradtak, a területek nagy részét felhagyták. Ezek következtében természetvédelmi szempontból sem kívánatos folyamatok kezdődtek el: a parlag területeken invázív növényfajok jelentek meg, amelyek a természetes élőhelyeket átalakítják, az őshonos fajok életterét csökkentik. A kaptárkő fölötti platón azonban még gyönyörű orgonasövények díszlenek, amelyek kis méhészetet, még művelt gyümölcsöskertet rejtenek. A virágzó, már messziről illatozó orgonákat májusban szinte ellepi a pillangók. A kardfarkú (*Ipheclides podalirius*) és a fecsekfarkú pillangók (*Papilio machaon*) tízesével szívoogatják az orgona mézédessé nektárját. A dombtető legmagasabb pontján a fecsekfarkú hímjei összegyűlnek, és egymást kergetve védik a kiszemelt territóriumot („dombtetőznek”). A szomolyai borospincékben és a gyümölcsöskertek kunyhóiban áttelelő *Nymphalidákhoz* tartozó nappali pávaszemek (*Inachis io*) és nagy rókalepkék (*Nymphalis polychloros*) kopott példányai is ott kapaszkodnak a lila orgonákon. A sövényeken májusban megjelennek a zöldfonákú farkincáslepkék (*Callophrys rubi*) és a kék

Füleskuvik (Sz. T.)

színű ékesboglárkák (*Celastrina argiolus*). A kertek vén gyümölcsfáiban él a diófacincér (*Megopis scabricornis*), egy-egy öreg tuskóban a szarvasbogár (*Lucanus cervus*) lárvája fejlődik több éven keresztül. A meleg, napos helyeken, főleg a sövények délies kitettségű szegélyein napoznak a zöldgyíkok (*Lacerta viridis*). Sokszor felmásznak egy-egy bokorra, hogy a napsugárzás hőmérsékletét hatékonyabban ki tudják használni, de a ragadozóktól is védve legyenek. Az öreg gyümölcsfák odúiban költ a nyaktekeres (*Jynx torquilla*) és olykor a füleskuvik (*Otus scops*). Ma már ritkának számít a búbosbanka (*Upupa epops*), amely a hagyományos állattartás megszűnésével és az öreg fák kivágásával együtt lassan eltűnik a kaptárkövek térségéből is.

A Kaptár-rét völgyének oldalait cserestölgyes erdőtársulások különböző típusai

Zöld gyík (B. Cs.)

Fecskefarkú lepke (I. Z.)

borítják, amelyet helyenként ültetett erdei fenyves foltok szakítanak meg. A tölgyes erdőszegélyek dús és fajgazdag cserjeszintje rendkívül fontos élőhelye számos állatfajnak. A völgyfő üde, árnyas részén rendszeresen megfigyelhető a gyászlepke (*Nymphalis antiopa*), amely már kora tavaszi napokon előjön téli rejtékhelyéről. Május végén lesz azonban látványos az erdőszegély: olykor több száz díszestarkalepke (*Euphydryas maturna*) repül a kőkenyes, fagyalos, veresgyűrűs szegélyen. Ez a lepke az Európai Unió által is védett, ún. Natura 2000-es lepkefaj. A Kárpát-medence jelenti elterjedésének nyugati határát, azonban a faj számára kedvező években az elterjedési területe (areája) messzire kiterjed észak és nyugat felé egyaránt. A tölgyesek ibolyafélékben gazdag szegélyzónája a gyöngyházlepkék igazi élőhelyét képezi. A nagy gyöngyházlepke (*Argynnis paphia*) az erdőszegélyhez közeli ibolyákon

él hernyó állapotában, a lepke azonban a szegély külső, napsütötte részén repül. A szaporodás ceremóniája, a hímek násztánca a szegélyen lévő idősebb fatörzsek körül zajlik. A természetvédelmi terület mezei juharos és tatárjuharos erdőszegélyeiben, meleg tölgyeseiben él a magyar fésűsbagoly (*Dioszeghyana schmidtii*). Fokozottan védett, Natura 2000-es éjjeli lepkefaj, amely a bükkaljai lösztölgyesek egyik karakterfaja. Áprilisban repül a langyos, szélmentes esti órákban. Gyakori lepkének számít a nitrogénben gazdag, csalános részekben a pókhálóslepke (*Araschnia levana*) vagy a kankalinos szegélyeken a kockáslepke (*Hamearis lucina*).

A tölgyes erdő lombkoronája fölé magasodó kaptárkövek nap által erősen felmelegített oldalain fali gyíkok (*Podarcis muralis*) sütkéreznek. Ha csendben közelítjük meg a sziklákat, erdei siklóval (*Elaphe longissima*) is találkozhatunk.

Mogyoróspele (E. P.)

A tölgyesek idős, odvas fáiban nagy fakopáncs (*Dendrocopus major*), a cserjeszintben énekes rigók (*Turdus philomelos*), poszáták (*Sylvia spp.*), a talajszinten pedig a csilp-csalp füzikék (*Phylloscopus collybita*) költenek.

A gyümölcsösökkel határos részeken gyakori a nagy pele (*Glis glis*), az odúkban gazdag meleg tölgyesekben pedig a mogyoróspele (*Muscardinus avellanarius*) fordul elő. Az erdők talajszintjén a sárganyakú erdei egerek (*Apodemus flavicollis*) szedegetik össze a lehulló magvakat. Az állandóan éhes erdei cickány (*Sorex araneus*) a magától nagyobb méretű állatokat is megtámadja, zsákmányának tekintti. A harkályok által elhagyott odúkban, idős fák leváló kérge alatt élnek az odúlakó denevérek, amelyek közül a közönséges denevér (*Myotis myotis*), a kései denevér (*Eptesicus serotinus*), a korai denevér (*Nyctalus noctula*) és a szürke hosszúfülű denevér (*Plecotus austriacus*) fordul elő.

Korai denevér (E. P.)

Nagy pele (E. P.)

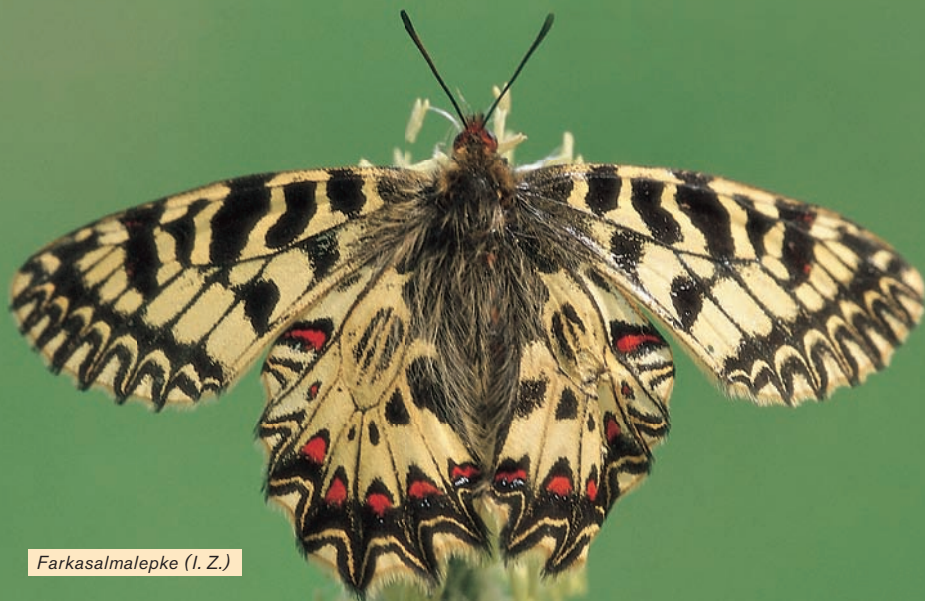
A völgy alján egykor kaszálórét húzódott végig. A háziállatok számának csökkenésével a kaszálások elmaradtak, azonban az utóbbi években marhákkal legeltetnek a réten. A rét üde gypének beerdősülése a legeltetés jóvoltából nem indult el, azonban a kaszálórét jellegét elvesztette, a gyeptaposottá, fajokban szegényebbé vált. Ennek ellenére a gyeppen még megtalálhatók azok az üde réti fajok, amelyek az egykori kaszálórét emlékét őrzik. Az egyik ilyen faj a farkó gyöngyházlepke (*Boloria selene*), amely a gyeptaposított, gyepszegély ibolyáin él. Gyakran látni a gyeptaposított kis pillangós növényein a hazánkban még gyakori ezüstös boglárkát (*Plebejus argus*), a szárazabb élőhelyeket kedvelő csipkés boglárkát (*Polyommatus daphnis*) vagy az óriási sebességgel száguldó kénylepkéket (*Colias* spp.).

A völgy alsó része ellaposodik, és további oldalvölgyek csatlakoznak hozzá. A völgyben végighúzódó vízérhez az oldalvölgyekből újabbak érkeznek, vizeik a kiszélesedő völgyben összegyűlve mocsá-

Imádkozósáskák (Á. J. R.)

ras területet hoznak létre. A legeltetett gyeptaposított völgy alsó szakaszán mocsárrétté alakul át. Tavasszal a mocsár kivirít, százával nyílnak a mocsári gólyahír (*Caltha palustris*) napsárga virágai, majd az orvosi nadálytő (*Symphytum officinale*) kék virágai vonzzák magukhoz a viráglátogató rovarokat. A mocsár nitrofil szegélyén növekvő mérgező farkasalmákon élnek a farkasalmalepke (*Zerynthia polyxena*)

Farkasalmalepke (I. Z.)

Békászósas (Sz. T.)

Darázsöjv fióka (Sz. T.)

narancssárga színű, tüskés hernyói. A hernyók nyáron bábozódnak be, és báb alakban telnek a vastag fűvarban, hogy tavaszra gyönyörű lepkévé alakuljanak át. A lepkék a mocsár nadálytöveinek virágait előszeretettel látogatják: fejjel lefelé csüngve szívogatják a virágok mélyéből a tápanyagdús nektárt. A lepkéket az 1800-as évek lepkészei (Frivaldszky I., Emich G.) még igazán szép nevekkal illették, amelyek mindig a lepke jellegzetes tulajdonságait emelték ki. A farkasalmalepkét böngörnek, a nimfalepkéket szöglenceknek, a tarkalepkéket tarkályoknak, a fehérlepkéket özöndékeknek nevezték, hiszen egyes években özönszerűen szaporodtak el és lepték el a vidéket, mint például a galagonyalepke (*Aporia crataegi*) – galagonya-özöndék. Ezek a szép, magyar lepkenevek ma újból feléledőben vannak, és remélhe-

tőleg megmaradnak a sajnós egyre több idegen szót használó nyelvünkben. A mocsár másik feltűnő, védett, Natura 2000-es lepkéje a nagy tűzlepke (*Lycaena dispar*) – pompás nagy lángszinér, amelynek kis populációja él a mocsár lóromfajain. A Kaptár-réten évente két nemzedéke fejlődik. Az első nemzedék jobban ragaszkodik élőhelyéhez, a második nemzedék egyedei azonban messzire kóborolnak, esetleg újabb élőhelyeket is meghódítva.

A mocsár és gyepek nemcsak védett lepkéknek jelent élőhelyet, hanem fokozottan védett madárfajoknak is életteret biztosít. A magassásos, magasfűvű részeken gyakran költ a haris (*Crex crex*). A hímek kereplő hangja éjszakánként messzire hangzik. Ha több hím is előfordul a területen, territóriális hangjukat nemcsak éjszaka, hanem nappal is hallatják. A kételtűekben gazdag mocsár, rágcsálókban bővelkedő legelő ideális táplálkozóhelye a kis békászósnak (*Aquila pomarina*). A száraz, meleg erdők pedig a darázsölyv (*Pernis apivorus*) számára jelentenek költő- és táplálkozóhelyet.

A KAPTÁRKÖVEK – SZIKLAMÉHÉSZET VAGY KULTIKUS SZERTARTÁS?

A kaptárkövek különlegesen szép természeti értékek és egyben érdekes kultúrtörténeti emlékek. A Bükkalja területén – a siroki Vár-hegytől a kácsi Kecse-kőig – több csoportban láthatók olyan sziklavinuszok vagy kúp alakú kőtornyok, amelyek oldalaiba a rég-múlt korok emberei fülkéket faragtak. Ezek a földtani alakzatok tehát kultúrtörténeti értéket is képviselnek.

*Hátlapba faragott kereszt- és halommotívum.
Már Kubinyi Ferenc megemlíti az 1865-ös
szomolyai útbeszámolójában. (B. Cs.)*

A fülkés sziklákat a szomolyai lakosok nevezték *kaptárköveknek*, Eger környékén *vakablakos köveknek*, máshol *köprüsköveknek*, *Ördögtoronynak*, *Nagybábaszéknek*, *Nyer gesnek*, *Hegyeskőnek*, *Kecskekőnek*, *Királyszékének*, *Kósárkánynak* mondják azokat. Legismertebbé és legelterjedtebbé a kaptárkő elnevezés vált. Ezen a néven említik tanulmányaikban a kaptárkövek rejtélyének megoldásán fáradozó kutatók is: 1865-ben Kubinyi Ferenc, 1885-ben és 1891-ben Bartalos Gyula, 1939-ben Klein Gáspár, a '60-as években Saád Andor, a '70-es évektől pedig Mihály Péter. Legtöbb vitát a sziklaalakzatok oldalaiba vájt fülkék eredete, készítésük oka váltott ki.

Az átlagosan 60 cm magas, 30 cm széles és 25–30 cm mély fülkék peremén – az épségben lévőknél még jól láthatóan – bemélyedő *keret* fut körbe, széleiken néhol lyukak is kivehetők. Ezek a nyomok arra utalnak, hogy a fülkéket lefedték, a fedlapot a lyukakba vert ékekkel rögzítették. A keretnyommal rendelkező fülkék elég rendszertelenül vannak elhelyezve a sziklafalakon, a nyílások rendkívüli for-

magazdagsága pedig megkövetelte, hogy mindegyikhez egyedi méretű és alakú fedelet készítsenek. (Bizonyos megfontolások alapján felmerült a keretezés díszítő funkciójának gondolata is.)

A kaptárfülkék rendeltetésével kapcsolatban számos feltevés, elmélet született. E téma első alapos kutatója az egri történész-régész pap, Bartalos Gyula szerint a kaptárkövek síremlékek voltak, s a fülkébe az elhunytak hamvait rejtő urnákat helyezték. A kőfülkék kifaragását eleinte *ahun-magyarokhoz*, később *a keltákhoz* illetve a *szkítákhoz* kötötte. Klein Gáspár Borsod megyei főlevéltáros a vakablakoknak *bálványtartó, áldozatbemutató* rendeltetést valószínűsített, s azokat honfoglalás kori emlékeknek tartotta. Már Bartalos megemlítette – hangot adva kételyeinek – a ma leginkább ismert és elfogadott véleményt, miszerint a fülkékben hajdan méhészkedtek: „A köznép, mely a pillanat hatása alatt okoskodik, a fülkékről kaptárköveknek mondja e sziklákat, szerinte ezek a régi ember méhese lettek volna, mintha kőben és árnyékos oldalon laktak a méhek” – írta 1891-ben az

A Királyszéke közel félszáz fülkét hordoz (B. Cs.)

Bartalos Gyula 1891-es tanulmányának illusztrációja

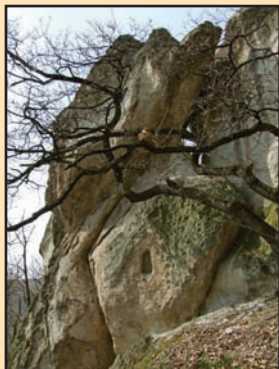
Archaeologiai Értesítő lapjain. A sziklaméhészeti rendeltetés legmeghatározóbb képviselője Saád Andor miskolci orvos volt, aki Korek József régésszel az 1960-as évek elején néhány ásatást is végzett a kaptárkövek előterében, Cserépváralján és Szomolyán. A régészeti feltárások során előkerült, XI–XIV. századból származó leletek azonban egyik feltevés igazolására sem szolgáltattak bizonyítékot.

Ennek ellenére mégis az a nézet vált elfogadottá és a közvélemény számára ismertté, hogy a kaptárkövek fülkéi a *középkori erdei sziklaméhészet* emlékei, s a méhészetnek ezt a formáját vagy a honfoglaláskor magyarsághoz csatlakozott *kabarok* vagy egy Balkán-félszigetről ide menekült kicsiny népcsoport (*agriánok*) honosították meg. A kaptárkövek fülkéinek méhészkedésre történő felhasználásával kapcsolatban felmerül azonban néhány kétség. Elgondolkodtató a fülkék égtájak szerinti változatos elhelyezkedése éppúgy, mint a talajszinthez közeli vagy éppen meg-

közékelhetetlen helyre, sötét, hűvös sziklahasadékba, vízmosások falába faragott fülkék jelenléte. De a keskeny és sekély, sőt előrebukó fülkék esetében is kizárható a méhtartás. A XI. századtól írásos adatok tanúskodnak a méhészet meglétéről, oklevelekben olvashatunk erdei méhészekről, méh vadászokról, de a sziklaméhészetről hallgatnak a források. A szájhagyományok pedig megoszlanak a *kultikus* és a *gazdasági* rendeltetés közt. A kaptárkövek rejtélye tehát még megoldásra vár!

A fülkés sziklák kis csoportja egyébként fellelhető a Pilis és a Budai-hegység területén is (különösen a Tétényi-platón), de a leggazdagabb előfordulásuk Eger környékén, a Bükkalján található. E kőtoronyok, sziklakúpok anyagát, a *riolittufát*, a földtörténet harmadidőszakában, egészen pontosan a miocén korban – 20 millió évvel ezelőtől 10 millió évig zajló – heves vulkáni működés hozta létre. A későbbi lepusztulás során a tufafelszínbe mélyedő vízmosások a domboldalakat sziklás gerincekre, különálló tornyokra szabdalták. A környezetükből kipreparálódott tufakúpok, sziklatornyok rendkívül szép elemei a tájképnek, a felületükön sorakozó fülkékkel mitikus hangulatot árasztanak. Legtípusosabb csoportjuk Eger határában (Nyerges-hegy, Mész-tető, Cakó-tető), Szomolya mellett (Vén-hegy, Kaptár-völgy) és Cserépváralja környékén (Mangó-tető – Nagykúp, Furgál-völgy, Csordás-völgy) lelhető fel, de ezeken kívül Sirok, Egerbakta, Egerszalók, Ostoros, Noszvaj, Bogács, Cserépfalu, Tibolddaróc és Kács határában is találunk kaptárköveket. A Bükkalján 38 lelőhelyen 72 kaptárkövet ismerünk, a sziklaalakzatokon pedig 473 fülkét számoltunk össze.

KITEKINTŐ – KAPTÁRKÖVEK A BÜKKALJÁN

Eger – Nyerges-hegy

Eger – Cakó-tető

Cserépváralja – Csordás-völgy

Cserépfalu – Ördögtorony

Cserépváralja – Furgál-völgy

Cserépváralja – Köves-lápa

Cserépváralja – Nagykúp

Cserépváralja – Kiskúp

Cserépváralja – Nagy-Bábaszék

A KAPTÁR-RÉT NÉVADÓI

Szomolya község határában négy lelőhelyen – 13 kaptárkővön – összesen 132 db fülke van. Ebből 117 db egy lelőhely 8 kaptárkővön található, s ugyanitt egyetlen kúpon 48 db fülkét láthatunk.

„Szomolyán a Királyszéke remek gyűjteménye a faragott pogányköveknek. Királyszékének az Istvánberki parttal átellenében a Vásároshegy (266 m) egyik sziklás nyúl-

ványát nevezik.” – írta Kolacskovszky Lajos 1934-ben. Ez a lelőhely ma Vén-hegy délnyugati oldala néven szerepel a szakirodalomban. (Kubinyi Ferenc 1865-ben Kaptár-völgy, Bartalos Gyula Kaptár-völgy és Királyszéke, Kolacskovszky Lajos Vásároshegy és Királyszéke, Saád Andor 1963-ban Kaptár-völgy és Vénhegy lejtője, 1965-ben Vásárostető-hegy déli lejtője néven említette.)

A hatalmas kúpokkal, sziklaormokkal tagolt riolittufa-vonulat 8, egymástól jól elkülöníthető kaptárkőt foglal magába. Az óriási fülketömeget (117 db) először Mihály Péter rendszerezte, azóta lehet azokat áttekinteni.

A Kaptár-völgy aljából közelítve a sziklacsoport felé először az I. sziklát pillantjuk meg, ami egy kisebb méretű kúp, melyen 1 fülke van. Maga a sziklavonulat ettől felfelé 50 méterre kezdődik: a II. szikla egy szfinx-szerű kőzetborda, amelyen 20 fülke sorakozik. A déli oldal már nagyon lekopott, az északnyugati oldalon viszont nagyon szép fülkék láthatók. Némelyiken a keret és keretátvágás is jól kivehető (pl. a 16. és 19. számú fülkék).

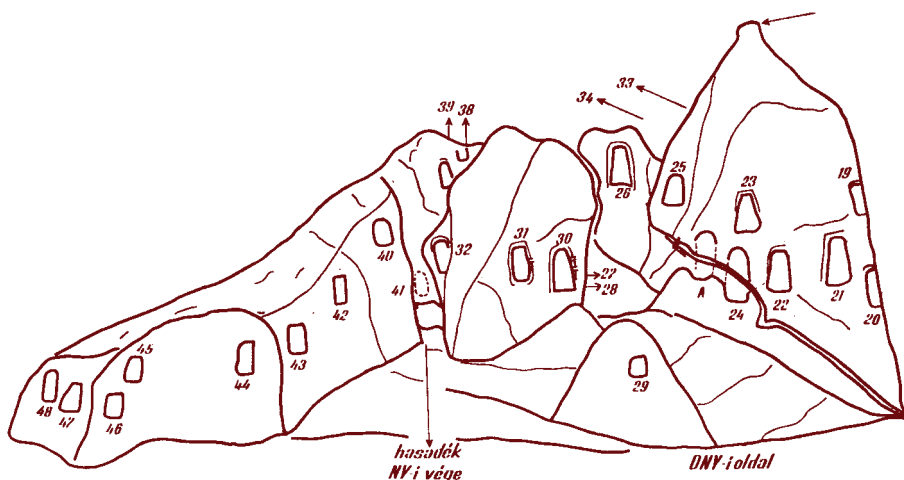
A völgyoldal peremén egykor legmagasabbra emelkedő sziklatömb (III. szikla) felső részét a kőbányászat teljesen elpusztította. A megmaradt alsó szinten 8 fülke menekült meg.

Ehhez a tömbhöz kapcsolódik a völgyet uraló, legimpozánsabb IV. sziklavonulat (*Királyszéke*). A búboskemencéhez hason-

A II. számú sziklavonulat (B. Cs.)

lító nagyobb kúpra és több kisebb kúpra tagolódó tömbön 48 db fülke van. A sziklát átszelő hasadéokban (Kutyaszorító) is találunk fülkéket. A 11. számú fülkének csak a hátlapja maradt meg, de annak 112 cm-es magassága alapján kiérdemelte a legnagyobb ismert kaptárfülke címet. Sok a nagyméretű fülke: a nyílásmagasságuk általában 60 cm fölött van, nem egy meghaladja a 80, sőt a 90 cm-t is (a IV. sziklán 64,5 cm az átlagmagasságuk), a hátlap magassága általában 10 cm-rel kisebb, mint a nyílásperem magassága (54,7 cm); nyílászélességük pedig alul átlag 32,2 cm, felül

A IV. számú sziklavonulat Mihály Péter topográfiai felmérésén

A III. számú szikla fülkéi (B. Cs.)

26,5 cm. (A fülkéknél maradványok még egy érdekességről szólnunk kell. Bartalos Gyula és Kolacskovszky Lajos cikkeikben erről a IV. számú kúpról közöltek fényképet, amit Királyszékének neveznek. Ez annak bizonyítéka, hogy már azokban az időkben is – a kőbányászatot megelőzően – ez volt a legsajátosabb, legszebb kaptárkő! A kúpok csúcsaiba itt is egy-egy kerek lyukat faragtak, amelyek rendeltetése még nem teljesen tisztázott.)

A VII. számú sziklavonulat (B. Cs.)

Az V. sziklavonulaton 20 fülke és egy természetes hasadék mentén kialakult, ember nagyságú üreg látható. 1961-ben itt végzett ásatást Saád Andor. Az üreg feltöltésében és az előtérben kitűzött szelvényben 36 db XIV–XV. századi kerámiatöredéket találtak. (Ezek és a cserépváraljai leletek alapján határozták meg a fülkék használatának alsó és felső határát!)

A VI. sziklakibúvás tulajdonképpen az elbányászott III. vonulat folytatása, attól bányaterek választják el, de közelebb esik az V. vonulathoz. A sziklacsúcson mindössze egy fülke látható.

A VII. sziklavonulat egy törésekkel, hasadékokkal átjárt hatalmas tömb. A 16 fülke között több viszonylag épségben megmaradt. Itt kitűnően tanulmányozhatók a keretes fülkék hosszanti oldalát metsző bevágások, amelyek az üreget lezáró fedőlap beillesztése után is nyílást biztosítottak a fülke belsejébe. Ezeket többen röpníylásoknak, a méhek közlekedését biztosító vájatoknak tartják, de másféle szerepük is lehetett (lásd: léleklyuk).

A VIII. kúp formájában a cserépváraljai tufatornyokat idézi. Rajta 3 db fülke van, amelyek közül az 1. számú hossz tengelye annyira ferde, hogy megkérdőjelezi a méhtartás lehetőségét.

A VIII. számú kúp formájú kaptárkő (B. Cs.)

KIK? MIKOR? MIÉRT? – A KAPTÁRFÜLKÉK KIFARAGÁSÁNAK OKA

Mint fentebb jeleztük: a kaptárkövek rejtélye még nem oldódott meg. A sziklák megfaragásának okát, a fülkék rendeltetését ma még nem ismerjük. A „Kik? Mikor? Miért?” kérdésekre még nem tudunk megnyugtató válaszokat adni.

Az eddigi kutatások eredményei, a topográfiai adatok kiértékelése nyomán nyert statisztikai valószínűség azonban a kaptárkövek fülkéinek méhészeti rendeltetése ellen szólnak, míg „a kultikus, áldozati célú fülkehasználatot illetően nem fogalmazódott meg kizáró ok.”

Az alapvető kérdések azonban továbbra is nyitottak:

1. Mi volt a fülkékhez kapcsolódó kultikus szertartás, rítus, a mögötte álló valóságalkulat és mitológia?
2. Mettől meddig tartott a fülkék kifaragásának és használatának (a kaptárkövekhez kapcsolódó kultusz gyakorlásának) ideje?
3. Kik voltak a fülkékészítők és rítusgyakorlók? Melyik népességhez (csoporthoz, nemzetséghez, etnikumhoz, nemzethez) köthetjük a kaptárkövek faragványainak kialakítását?

A kérdések megválaszolását – okleveles adatok hiánya és a néphagyomány ellentmondásossága miatt – a régészeti feltáráson túl, a mai napig a topográfiai adatok figyelembevételével tartjuk lehetségesnek. Jelen helyzetben két irányban tájékozódhatunk:

- A, az egyik, az „azonos analógiák” bővítése, azaz a keretes fülkék más vidéken történő keresése és az analógiákhoz társuló adatok bevonása;
- B, a másik, a kaptárköveken, illetve a tágabb környezetükben fellelhető és a fülkékkel kapcsolatban lévő kőfaragási jelenségek (kőkultúra) vizsgálata.

Tehát nagyon fontos a fülkés sziklákon előforduló egyéb kőfaragási nyomok (lyukak, csatornák, tálalakú mélyedések, kőüstök) áttekintése és elemzése, már csak azért is, mert az eddig ismertté vált analógiák sok szempontú összevetése és elemzése még nem történt meg.

MIKOR?

Az Eger melletti Nyerges-hegy kaptárkövein végzett geomorfológiai vizsgálat, fülkeperiodizációs kísérlet alapján ma már megkísérrelhetjük a fülkék kifaragásának három nagyobb ritmusát az abszolút időszámításba beilleszteni:

- első generáció: Kr. u. 5–6. század (Kr. u. 400–550 között) – hunok, szarmaták kora;
- második generáció: Kr. u. 7–8. század (Kr. u. 670–800 között) – avarok (onogurok) kora;
- harmadik generáció: Kr. u. 10–14. század (Kr. u. 900–1300 között) – magyarok kora;
- a harmadik generációhoz tartozó legépebbek: Kr. u. 1500-as évekig.

Az egész Bükkalját áttekintve ehhez annyit szükséges hozzátenni, hogy nagy

A Királyszéke csúcsába faragott lyuk (B.Cs.)

valószínűséggel az első fülkéket jóval a nyergesi első generáció megjelenése előtt faragták ki. Ezek korának megállapítása azonban még további alapos vizsgálatokat igényel. Régészeti leletek pedig csak a harmadik generációhoz kapcsolódnak, a kerámiatöredékek a fülkék Árpád-kori használatát (és nem kezdetét!) igazolják, bizonyítják.

KIK?

A fülkeperiodizáció révén meghatározott *tág időintervallum*, valamint a kaptárkömező területi kiterjedése azt látszik igazolni, hogy a fülkékhöz kapcsolódó rítust gyakorlók köre már a hun korban is, majd az avarok és az onogurok (késő avarok) idején, valamint a magyar honfoglalást követően is ezen a területen élt és jól elkülönülő részét képezte a mindenkori államalakulatok lakosságának.

MIÉRT?

Szent László király 1. számmal jelölt törvénykönyvében (1092. Szabolcs) lefektetett 40 egyházi intézkedés egyik törvénytípusa (decr. 1. 22.) fellép a pogány szertartá-

sok ellen, megtiltja a forrásoknál, vizeknél, fáknál, köveknél történő *pogány áldozati szertartásokat*: „...*quicunque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverit, vel ad arbores et ad fontes, et lapides oblationes obtulerit...*” (aki pogányszokás/nemzetiségi-nemzeti szertartás szerint kutak mellett áldozik vagy fákhöz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visz...). Nem bizonyítható, de könnyen elképzelhető, hogy a *lapis* szó értelmébe – mely *Ipolyi Arnold* szerint egyfajta „pogány” oltárkövet, kőoltárt jelenthet – a kaptárkövek is beletartoznak.

Közelítsük meg a kaptárkövek – a sziklák felületére faragott fülkék, lyukak, tál alakú mélyedések, csatornák – mibenlétét „pogány” vallásgyakorlás sajátosságai felől. Ehhez a kísérlethez pedig *Ipolyi Arnold* Magyar Mythológiája (1854) ad segítséget.

Áld, áldozat. „Az isteni tisztelet kitűnő jelensége az áldozat, az istenségnek nem csupán szóval, de tettel, ajándékkal tisztelése.”

Szent helyek. „Hogy őskorunkban hasonlóan (t. i. mint a szkítáknál, a szabadban) végeztetett az isteni tisztelet alkalmilag választott bizonyos helyeken, nemzetünk költőző, vándor, barang élete gyaníthatja; hogy az ily helyek az ősi természetvallási tisztelethez alkalmazva választattak, a természetelem tiszteletet feltételezi; mint ezt emlékeink is tudják még. László törvénye tiltja még a források, vizek, fák s kövek melletti pogány áldozatokat...”

Oltár. Az áldozati szertartások elvégzésére oltárokat állítottak, lapos oldalú, különleges köveket alkalmazva. Nagy valószínűséggel „László törvényeiben is a köveknél áldozás eltiltása egyenesen ilyen oltárkövekre vonatkozik”. Középkori okiratokban, határjelentésekben gyakran szerepelnek oltárkövek, menedékkövek, bálványkövek.

A fülkék a népvándorlás korát és a középkort idézik (B. Cs.)

Bálvány. „Voltak-e bálványaink is? Valószínűleg. A kő, melyen az állati véres áldozat leölettetett, szétvágatott, s az áldomásnál asztal és tául szolgált; s az, mely a halott sírját jelölte, nem csak oltárrá lesz, de idővel bálvánnyá emelkedik, az oltár és sír felett álló alakká képeztetik.”

Néző. A később bálványokká magasztosult oltárköveken a táltosok, garaboncosok, deákok, a pogány idők tudós szerzetei, papjai

– kiket boncosoknak is hívtak – végezték szertartásaikat. A boncos elnevezés Ipolyi szerint arra figyelmeztet bennünket, hogy „ők valának talán pogány vallásunk azon béli nézői, az állatok béliéből jóslók, kikről krónikáink... még emlékeznek.” A táltosok, mágu-sok, bölcsek, jósok, bűvösök, bájosok, varázslók, béli nézők, hugybanézők, áldozatnézők, oltáron nézők különböző elnevezések, melyek a régi, pogány magyarok papjait jelölik.

VÁLOGATOTT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Baráz Csaba (2000): Kaptárkövek. Szakrális kö emlékek a Bükkalján. Eger

Baráz Csaba – Mihály Péter (1996): A Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkő topográfia újabb eredményei és a fülkék rendeltetésének vizsgálata. Az Egri Dobó István Vármúzeum évkönyve XXXI–XXXII.

Bartalos Gyula (1891): Egervidéki „kaptár-kövek” és barlangok. Archaeológiai Értesítő 1891. 2. sz.

Dobos Anna (2002): A Bükkalja. Felszínalaktani leírás. In: A Bükk Nemzeti

Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger

Mihály Péter (1979): A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kaptárkövek topográfiaja. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc

Pentelényi László (2002): A Bükkalja. Földtani vázlat. In: A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger

Saad Andor (1972): Adatok a kaptárkövek eredetének, korának és rendeltetésének meghatározásához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XI. Miskolc

A kaptárkövek madártávlatból (Civertan Bt.)

THE HIVE-STONES OF SZOMOLYA NATURE CONSERVATION AREA

This leaflet gives an introduction to the geological, botanical and zoological values of the Hive-stones of Szomolya Nature Conservation Area as well as outlines the geological, geomorphologic and cultural historical aspects of the hive-stones denominating the area.

Protection of the Hive-stones of Szomolya Nature Conservation Area was declared in 1960 by the National Conservation Council. This area of 4.8 hectares at present includes the western slope of the Vén Hill located to the north-west from Szomolya and a section of the Kaptár Meadow. Protection of the hive-stones became compelling as a consequence of quarrying activities started in 1958, endangering these significant geological and cultural historical mementos by total devastation. The primary purpose of establishing this nature conservation area was the protection of the hives-stones being extraordinary landscape, geological, morphologic and archaeological-cultural historical values. The nature conservation manager of this protected natural area is the Bükk National Park Directorate.

One of the most unique types of the natural rock formations carved by mankind is the so-called "hive-stones" occurring in the greatest numbers in the Bükkalja Region. This niche rocks were called hive-stones by the inhabitants of Szomolya, whereas they are called blank-windowed stones at around Eger, and churn-stones, Ördögtorony (Devil's tower), Nagy-Bábaszék (Great midwife's chair), Nyerges (Saddler), Hegyes-kő (Sharp rock), Kecske-kő (Goat rock), Ablakos-kő (Windowed rock), Királyszéke (King's chair), Kösárkány (Rock dragon) at other places. A number of theories have been created in connection with the function and age of the niches as well as the features of the carvers and users of the niches (population, ethnic, group). According to one of them, the hive-stones used to be tombs, and urns with the deceased's ashes were placed to the niches. First, the carving of niches was associated with the Huns-Hungarians whereas later with the Celtic and Scythians. Another theory designated these false windows as fetish staddles and sacrifice, claiming that these mementos are of the Conquest of Hungary in age. Another apprehension has become popular to the public, according to which the niches of the hive-stones are mementos of the Medieval forest rock apiculture, and this kind of apiculture was introduced by either the Kabars joining the Hungarians during the time of the Conquest of Hungary or by a small ethnic group escaped here from the Balkan Peninsula (Agrians).

In the Bükkalja Region – from the Vár Hill of Sirok to the Kecske-kő at Kács – altogether 72 hive-stones from 38 localities are known, and 473 niches were recorded on the rock formations. The hive-stone group at the Vén Hill is the one with the most niches in Hungary (117).

The flora of the area, due to the climatic and soil conditions, was comprised by turkey oak-sessile oak forest and Tartar maple-white oak forest associations. This is referred by the relict species of the autochthonous vegetation, as Tartarian maple (*Acer tataricum*), *Quercus pubescens*, European lily of the valley (*Convallaria majalis*), *Polygonatum latifolium*, Angular Solomon's Seal (*Polygonatum odoratum*) and European bellflower (*Campanula bononiensis*). Above the hive-stones, forest steppe vegetation, whereas on the rocks acescent acidophilous turfs developed. Their protected species include *Echium russicum*, round-headed garlic (*Allium sphaerocephalon*), *Stipa dasyphylla* and *Thlaspi jankae*. Grasslands at the valley floors are still pastured today, resulting in a vegetation enduring treading, of which protected species are *Centaurea sadleriana* and *Clematis integrifolia*.

The Kaptár Meadow and its surroundings provide habitat and feeding sites for several rare, protected animal species. Of the invertebrate zoological values a butterfly species called *Dioszeghyana schmidtii*, an indicator species of the Nature 2000 area "the Kaptár Meadow of Szomolya" declared with an area of 77.97 hectares, is worth mentioning. This Site of Community Importance (SCI) (also part of the National Ecological Network) including this nature conservation is of national significance gives protection for two habitats of international significance: a plainland and hill-country hay meadows (6510) and the Euro-Siberian forest steppe oak-woods (9110).

CHRÁNENÉ PRÍRODNÉ ÚZEMIE SZOMOLYAOVSKÉ ÚLOVÉ KAMENE

Publikácia oboznamuje čitateľa s geologickými, botanickými a zoológickými hodnotami Chráneného prírodného územia Szomolyaovské úlové kamene a tiež poskytuje prehľad o geologických, geomorfologických a kultúrno-historických spojitostiach lokalít, podľa ktorých sú úlové kamene pomenované.

Štátna rada pre ochranu prírody vyhlásila Chránené prírodné územie Szomolyaovské úlové kamene za chránené v roku 1960. V súčasnosti územie o rozlohe 4,8 ha zahŕňa v sebe západný svah hory Vén-hegy, dvíhajúcej sa na severozápad od Szomolya a časť Kaptár-rét – úlová lúka. Vyhlásenie úlových kameňov za chránené si vyžiadalo dobíjanie kameňa začaté v roku 1958, ktoré tieto významné geologické kultúrno-historické pamiatky ohrozovalo úplným zničením. Prvotným cieľom založenia chráneného prírodného územia bola ochrana úlových kameňov – ako osobitných krajinných, geologických, morfologických, archeologicko-historických hodnôt. Úlohy ochrany prírody chráneného prírodného územia vykonáva Riaditeľstvo Národného parku Bükk.

Jedným z najzvláštnějších typov ľudskou rukou vytesaných prírodných skalných útvarov sú tzv. „úlové kamene“, ktoré sa v najväčšom počte vyskytujú na podhorí Bükku. Tieto skaly s výklenkami nazvali szomolyaovskí obyvatelia kaptárkövek- úlové kamene, v okolí Egeru ich nazývali skaly so slepými oknami, inde ich nazývali bankové kamene – köpüskövek, Ördögtorony – Čertova veža, Nagy-Bábaszék – Veľká babia stolica, Nyerges – Osedlaná, Hegyes-kő – Špicatá skala, Kecske-Kő – Kozia-skala, Ablakos-Kő – Skala s oknami, Királyszék – Kráľovská stolica, Kőszárkány – Kamenný drak. O poslaní výklenkov v kamenných úfoch, o ich veku, o pôvode ich zhotoviteľov, o totožnosti ich užívateľov (ľud, etnikum, skupina) sa zrodilo mnohom hypotéz. Podľa jednej teórie úlové kamene boli náhrobky a vo výklenkoch sa umiestňovali urny so spoloplenými pozostatkami zomrelých. Vytesávanie výklenkov najprv dávali do spojitosti s Hunmi - Maďarmi, neskôr ich dávali do súvislosti s Keltmi a so Skýtmi. Iná teória slepým oknám predpokladala poslanie ukladania modiel, predstavovania obetí a tieto pokladala za pamiatky z doby príchodu Maďarov do vlasti. Pre širokú verejnosť sa najznámejší stal názor, podľa ktorého výklenky úlových kameňov sú pamätníky stredovekého lesného včelárstva a túto formu včelárstva udomácnili buď Kabari, ktorí sa pripojili k Maďarom pri ich príchode do vlasti alebo malá skupina národnosti (agriáni), ktorí sa sem uchýlili pri úteku z Balkánskeho polostrova.

V podhorí Bükku – od vrchu Siroki Vár-hegy až po skalú Kácsi Kecske-kő – na 38 náleziskách je známych 72 úlových kameňov, na skalných útvaroch sa napočítalo 473 výklenkov. Vén -hegységi nálezisko je v Maďarsku lokalita so skupinou úlových kameňov, kde sa nachádza najviac (117) výklenkov.

Pôvodné rastlinstvo územia – na základe klimatických a pôdnych pomerov – tvorili cerovo-dubové porasty a porasty javora tatárskeho s dubom plstnatým. Na toto poukazujú reliktné druhy pravekej vegetácie – javor tatársky, dub plstnatý, konvalinka voňavá, kôrovník širokolistý, kôrovník voňavý a zvonček apulský. Nad úlovými kameňmi sa vytvorila lesostepná vegetácia, na skalách sa vytvorili pažite, ktoré sa vyvíjajú vylučujúcemu sa vápniku. Vyskytujúce sa chránené druhy sú hadinec obyčajný, cesnak guľatohlavý, kavyl' chlpatý, peniažtek slovenský. Pažite na úpätí doliny nechávajú dočasne pravidelne spásť, tak sa tu udomácnilo aj rastlinstvo znášajúce pošliapanie, ktorého chránené druhy sú nevädzník panónsky a plamienok celistvolistý. Lúka Kaptár-rét a jej okolie je biotopom a náleziskom potravy pre početný druh zriedkavých, chránených druhov zvierat. Z jej bezstavovcových hodnôt si pozornosť zasluhuje motýľ mora schmidtova, ktorý je označujúcim druhom územia Natura 2000 „Szomolyai Kaptár -rét“, vyhláseného na rozlohe 77,97 hektárov. Chránené prírodné územie s celoštátnym významom v sebe zahŕňa aj „osobitné územie pre zachovanie prírody“ (SCI – Sites of Community Importance) – ktoré je aj súčasťou Národnej ekologickej siete - a poskytuje ochranu dvom z medzinárodného hľadiska dôležitým biotopom: lúkam na kosenie na rovinách a v hornatých oblastiach (6510) a Euro-sibírske lesostepným-dubinám (9110).

BÁBAKALÁCS FÜZETEK - 7.

Sorozatszerkesztő:
BARÁZ CSABA

Szerkesztette:
BARÁZ CSABA, KISS GÁBOR

Írta:
BARÁZ CSABA,
ILONCZAI ZOLTÁN,
SCHMOTZER ANDRÁS

Szakmailag ellenőrizte:
HOLLÓ SÁNDOR

A fényképeket készítette:
ÁCS JÓZSEF RÓBERT (Á. J. R.),
BARÁZ CSABA (B. Cs.),
CSÁSZÁR ZSUZSANNA (Cs. Z.),
ESTÓK PÉTER (E. P.),
ILONCZAI ZOLTÁN (I. Z.),
KISS GÁBOR (K. G.),
SCHMOTZER ANDRÁS (S. A.),
SZITTA TAMÁS (Sz. T.),
TÁBORSKÁ JANA (T. J.)

A térképeket készítette:
BARÁZ CSABA, NOVÁKI GYULA,
SCHMOTZER ANDRÁS,
SULYOK JÓZSEF

KÉSZÜLT AZ INTERREG IIIA
PROGRAM KERETÉBEN AZ
EURÓPAI UNIÓ ÉS
A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG
FINANSZÍROZÁSÁVAL

KIADJA:
BÜKKI NEMZETI PARK
IGAZGATÓSÁG

FELELŐS KIADÓ:
DUSKA JÓZSEF

NYOMDAI MUNKÁK:
GARAMOND KFT. EGER

GRAFIKA ÉS TÖRDELÉS:
MOLNÁR ZOLTÁN

ISBN 978-963-87289-8-2

EGER, 2007

MAGYARORSZÁG
SLOVENSKO
УКРАЇНА
Neighbourhood Programme

A projekt a
Magyarország-Szlovákia-Ukránia
Szomszédsági programban,
az Európai Unió és a
Magyar Köztársaság
társfinanszírozásával valósul meg